

ABBAS SƏHHƏTİN ƏDƏBİ GÖRÜŞLƏRİ AKADEMİK KAMAL TALİBZADƏNİN TƏDQİQATLARINDA

Qürbət Əlimirzə oğlu Mirzəzadə

AMEA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

edebitenqid@outlook.com

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan romantizminin aparıcı nümayəndələrindən biri olan Abbas Səhhətin yaradıcılığı təhlilə cəlb olunur. Abbas səhhətin ədəbiyyat və sənət məsələləri ilə bağlı görüşlərinin akademik Kamal Talibzadənin tədqiqatlarında dəyərləndirmə meyarları, təsnifat prinsipləri araşdırılır. Kamal Talibzadənin realist və romantik ədəbi nümunələri təhlil və şərh edən realist və romantik tənqid tiplərinin şərti xarakter daşdığını düzgün müəyyənləşdirir.

Açar sözlər: romantizm, sənətin ideyalılığı, təzə şeir, zamanın tələbi, hisslərin təbiiliyi, ədəbi görüşlər.

Summary

The work of Abbas Sahhat, one of the leading representatives of Azerbaijani romanticism, is analyzed in the article. Evaluation criteria and classification principles of academician Kemal Talibzade's researches of Abbas Sahhat's literature and art issues are investigated.

Kamal Talibzadeh's realist and romantic literary examples analyze and interpret realist and romantic types of criticism correctly determine that they are conventional in nature.

Key words: romanticism, idealism of art, fresh poetry, demand of time, naturalness of feelings, literary meetings.

Estetik ideal, mövzu, dil-üslub, sənətkarlıq nöqteyi-nəzərindən romantik ədəbi cərəyanının və təmayülünün təmsilçiləri olan sənətkarların yaradıcılığında oxşarlıq və paralelliklərlə yanaşı, gerçəkliyə baxış bucağında və özünüifadə vasitələrində fərqli məqamların olması da istisna deyil. Bu mənada romantik sənətkarların hər biri fərdi yaradıcılıq dünyası ilə seçilən, həyat həqiqətinə, gerçəkliyə münasibət baxımından orijinal yaradıcılıq məziyyətlərinə malikdirlər. Abbas Səhhət XX əsr Azərbaycan romantizminin belə qüdrətli nümayəndələrindən biridir. Sənətkarın poetik axtarışlarında vətənpərvərlik, mülli hiss və duyğular özünün parlaq ifadəsini tapır, bu mənada o, həqiqətən təpədən-dırnağa milli şairdir. Xalqın tarixi taleyi, istibdad boyunduruğundan qurtarmaq yollarının axtarışı, maarif və təhsil yolu ilə qabaqcıl xalqlar cərgəsinə qoşulmaq istiqamətində ədəbi mücadilələr aparması iki istiqamətdən diqqəti cəlb edir: birinci, belə bir ictimai qayə şairin qələmə aldığı əsərlərdə ön plana çəkilir; ikinci, belə bir estetik ideal eyni zamanda sənət və yaradıcılıq məsələlərinə həsr olunan məqalə və qeydlərdə nəzəri cəhətdən əsaslandırılır.

Çoxşaxəli yaradıcılıq imkanlarına malik olan Abbas Səhhətin ədəbi irsi istiqamətində aparılan elmi-nəzəri axtarışlar geniş spektri əhatə edir. Abbas Səhhətin yaradıcılığı haqqında ilk məlumatı onunla eyni ədəbi cərəyanın nümayəndəsi və məsləkdaşı olan Abdulla Şaiq tərəfindən irəli sürülmüş, 3-cü sinifdən sonra məktəblərdə oxunacaq "Qiraət" kitabında (Bakı: Orucov qardaşlarının mətbəəsi, 1912, s. 235-236) "Səhhət təxəllüs Mirzə Abbasqulu Mehdizadə cənablarının tərcümeyi-halı"nda ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verilmişdir. Əlbəttə, dəfələrlə nəşr olunan dərsliklərdə verilən bu

məlumat xarakterli qeydləri şairin yaradıcılığı haqqında müfəssəl araşdırma hesab etmək olmaz. Bunu aşağı siniflər üçün nəzərdə tutulan dərslərdən tələb etmək də doğru olmazdı.

Görkəmli ədib və pedaqoqun Abbas Səhhətlə bağlı ən böyük xidmətlərindən biri heç şübhəsiz ki, sənətkarın ilk dəfə mükəmməl tərcümeyi-halının hazırlamasıdır.

Müxtəlif vaxtlarda Əliabbas Müznibin, Salman Mümtazın, Mir Cəlalın, Cəfər Xəndanın, Məmməd Arifin, Mikayıl Rzaquluzadənin, Məmməd Cəfərin, Abbas Zamanovun, Qılman Musayevin (İlkinin), Əziz Mirəhədovun, Yaqub İsmayılovun, Şamil Qurbanovun, Əmir Tağıyevin, Ağaməmməd Abdullayevin, Qulam Məmmədlinin, Camo Cəbrayılbəylinin, Eynəli Sultanovun, Rəmzi Yüzbaşovun, Vaqif Vəliyevin, Əbdül Əzizovun, Kamran Məmmədovun, Nəriman Zeynalovun, Məsud Əlioğlunun, Məmməd Məmmədovun, Bəkir Nəbiyevin, Yaşar Qarayevin, Əflatun Məmmədovun, Tofiq Hacıyevin, Şamil Salmanovun, İsa Həbibovun Həbibbəylinin), Kamran Əliyevin, Rauf Sadıqovun, Nizaməddin Babayevin (Şəmsizadənin) Rasim Tağıyevin, Əjdər Ağayevin, Qara Namazovun, Rafiq Yusifoğlunun, Zahid Xəlilin, Şamil Vəliyevin, türkiyəli tədqiqatçı Hüseyn Bayqaranın... məqalə və araşdırmalarında Abbas Səhhətin yaradıcılığının ən mühüm sahə və istiqamətləri tədqiq hədəfi seçilmişdir.

Şübhəsiz ki, Abbas Səhhətin həyatı, mühiti, ədəbi irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliği sahəsində ardıcıl, fasiləsiz fəaliyyət, fundamental monoqrafik araşdırmaların aparılması akademik Kamal Talıbzadənin (1923-2006) adı ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, Kamal Talıbzadə XX əsr Azərbaycan romantizminin və pedaqoji fikir tarixinin tanınmış simalarından biri olan Abdulla Şaiqin ailəsində dünyaya gəlmişdi. Atası Abdulla Şaiq də daxil olmaqla Azərbaycan romantizminə və onun tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılığına Kamal Talıbzadənin mehr və məhəbbətinin ailə mühitindən tələq olunması və başlanğıcını götürməsi şübhəsizdir. Bu yaradıcılıq təmayülünə məxsus xarakterik xüsusiyyətlərin öyrənilməsində və dərinləşməsində universitetin filologiya fakültəsində təhsil, tədris edən tanınmış ədəbiyyatşünasların da böyük və əvəzolunmaz xidmətlərini danmaq olmaz. Beləliklə, buraxılış işi kimi Azərbaycan romantizminin qeyri-adi nümayəndəsi olan Məhəmməd Hadi yaradıcılığının ("Məhəmməd Hadi və Azərbaycan romantizmi" – Q. M.) seçilməsi də təsadüfi hadisə deyildi.¹ [1.s. 28-34]

1945-ci ildə akademiyanın Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına qəbul olunan Kamal Talıbzadə üçün namizədlik dissertasiyası üçün "Abbas Səhhətin həyat və yaradıcılığı" mövzusunun Azərbaycan romantik ədəbi cərəyanının aparıcı nümayəndələrindən biri olan növbəti bir sənətkarın seçilməsi təsadüfi olmayan bir qərar idi. Təklif o vaxt institutun direktoru olan akademik Məmməd Arif tərəfindən irəli sürülmüşdü. Və təbii ki, bu, gənc tədqiqatçı üçün elə də yad mövzu deyildi, bu üçlüyün tanınmış nümayəndəsi olan Abdulla Şaiqin tövsiyə və məsləhətləri, şəxsi arxivində olan ən zəruri materiallar da, romantizm cərəyanının digər tanınmış nümayəndəsi Hüseyn Cavidlə ailəvi dostluq, gediş-gəlişlər və ədəbi söhbətlər də Kamal Talıbzadənin fikri inkişafında müstəsna rol oynadığını iqrar etməyə kifayət qədər əsas verir. Kamal Talıbzadənin namizədlik dissertasiyasının müdafiəsinə qədər – 1948-ci ildə 22 səhifəlik "Abbas Səhhət" (1948-ci ildə Bakıda oxunmuş mühazirə)² büraşürü işıq üzə görünür. Bir il sonra Kamal Talıbzadə adı bir qədər əvvəl çəkilən mövzuda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edərək iddiasında olduğu elmi dərəcəyə layiq görülür. [2.s.114]

Dissertasiya müdafiəsinin bir il ləngiməsi təbii ki, mövzunun o qədər də sadə olmaması, respublika və onun hüdudlarından kənarda olan mənbələrlə tanışlıq, onların elmi dövrüyyəyə və münasibət müstəvisinə çıxarılması ilə əlaqədar idi. Digər tərəfdən belə bir çətin mövzunun kifayət qədər təcrübəsiz gənc tədqiqatçıya həvalə edilməsi də belə bir ləngiməyə səbəb olduğu zənn edilə bilər. Bunu dissertasiyanın tədqiq predmeti seçilən problemlərə nəzər yetirməklə müəyyənləşdirmək olar.

Mürəkkəb struktura malik dissertasiya işində Abbas Səhhət yaradıcılığının bütün sahə və istiqamətləri, ədəbi növ və janr sistemi elmi təhlil və yanaşma predmeti seçilir.

1955-ci ildə "Abbas Səhhət" adı ilə işıq üzə görən monoqrafiya dissertasiya işi əsasında hazırlanan

¹ Mirzəzadə Q. Kamal Talıbzadə: ömür yolu, Akademik Kamal Talıbzadə. Sənətkarın şəxsiyyəti-42, Ön sözün müəllifi: AMEA-nın prezidenti, akademik Kamal Talıbzadə, Tərtibçi: filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusifli, Redaktor: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Qürbət Mirzəzadə. Bakı: "Elm və təhsil", 2023, s. 31 (28-34).

² Talıbzadə K. Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri, Biblioqrafiya, Redaktor: professor Yaşar Qarayev, tərtib edən: Əmin Əfəndiyev. Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 2000, s. 114 (114-157), 208 s.

ilk nəşrdir. 1963-cü ildə rus dilində nəşr olunan eyni adlı kitab (tərcüməçi Səyavuş Məmmədzadə), mühazirəçiyə kömək seriyasından 1975-ci ildə nəşr olunan “Vətəndaş şair” (Abbas Səhhətin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə) sənətkarın həyat və yaradıcılığı barədə yığcam bilgiler vermək məqsədi daşıyırdı. Azərbaycanın görkəmli adamları seriyasından 1986-cı il və nəhayət, 1991-ci ildə Seçilmiş əsərlərinin I cildində yer alan monoqrafiya üzərində müəllif təkmilləşmə işləri aparmış, əldə olunan yeni materiallarla tədqiqatı daha mükəmməl şəkildə ədəbi-elmi ictimaiyyətin mühakiməsinə vermişdir. “Abbas Səhhət” monoqrafiyası dörd fəsildən ibarətdir. Birinci fəsil. Həyatı, II fəsil. Yaradıcılığı, III fəsil. Ədəbi əlaqələri və tərcüməçilik fəaliyyəti, IV fəsil. Sənətə baxışı. Sənətkarlığı adlanan fəsillərdə və fəsildaxili bölmələrdə romantik sənətkarın yaradıcılığı sistemli və ardıcıl şəkildə tədqiq müstəvisinə çıxarılır.

Məlum olduğu kimi, Abbas Səhhətin sənət aləminə gəldiyi dövr özünün ictimai-siyasi ziddiyyətləri, katalizmləri, qanlı-qadalı müharibələri və inqilabi çevrilişləri ilə yadda qalıb. Şübhəsiz ki, belə çaxnaşmalar, qeyri-stabil tarixi olaylar ədəbi-elmi düşüncəyə öz mənfi təsirini göstərir, sənət məsələləri ətrafında ciddi mübahisələrə rəvac verirdi.

Kamal Talıbzadə bir romantik sənətkar olmaq etibarilə Abbas Səhhətin sənət görüşlərini ədəbi-bədii irsi əsasında, həm də nəzəri-estetik mahiyyəti ilə seçilən məqalələrindən çıxış edərək təhlilə yönəldir.

Bu baxımdan sonuncu fəslin birinci bölməsinə “Şair ayinəsidir dövrünün” sərlövhəsi seçilməsi şairin özünün ədəbi manifest xarakterli poetik məramnaməsindən götürülməsi təbii görünür. Bu ad altında şairin sənət görüşlərinin mövzu və problem çevrəsi, ədəbi gedişatın ümumi mənzərəsi, qarşısında dayanan yaradıcılıq vəzifələri barədə qənaət və mülahizələri ümumiləşdirilərək dəyərləndirilir. Şairin sənət görüşlərində klassik irsə münasibət, realizm, satira, ədəbiyyatda xalqilik və ideyalılıq, ədəbi tənqid, ədəbi əlaqələr və onun tərkib hissəsi olan tərcümə ilə bağlı irəli sürdüyü fikirlərə dövrün tələb və ehtiyacları baxımından qiymət verməyi məqsəduyğun hesab edir. Müəllif irəli sürülən mülahizələri sənətkarın mənsub olduğu ədəbi cərəyanın adı ilə maarifçi-romantik tənqidin bir nümunəsi kimi təqdim edir. Aydın həqiqətdir ki, ədəbi fakt özünə adekvat münasibət və yanaşmanı zərurət kimi meydana gətirir. Ancaq hər bir ədəbi cərəyanı məxsus ədəbi tənqidin mövcud mütləq şəkildə olacağının mümkünliyünü düşünmək absurddur. Kamal Talıbzadənin realist və romantik ədəbi nümunələri təhlil və şərh edən realist və romantik tənqid tiplərinin şərti xarakter daşdığını düzgün müəyyənləşdirir, Realist tənqid”, “romantik tənqid” terminləri realizmi, romantizmi müdafiə və izah edən tənqid mənasında anlaşılmalıdır”³ – qənaətinə gəlir. [3.s.369]

Müəllif bəhs olunan dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərinə aydınlıq və müəyyənlik gətirərək yazır: “XX əsrin əvvəllərində yaranmış siyasi, ictimai və mədəni şərait ədəbi tənqidin məqsəd və vəzifələrinin müasir tələblər əsasında izah olunması ehtiyacını doğurmuşdur. Ədəbi mühit, ədəbi inkişafın xarakteri, azadlıq hərəkatı milli mədəniyyət, bədii ədəbiyyat kimi tənqidin də mövqeyini müəyyən edən əsas amillər idi.”⁴ [4.s.368] Abbas Səhhətin qələmə aldığı elə ədəbi nümunələr var ki, onlar mahiyyətə nəsr və nəzm xüsusiyyəti daşıyır, şairin hər iki sahənin imkanlarından istifadə etmək bacarığını nümayiş etdirir. Belə bir vəhdət və sinkretizmi “Şeir yaxud meir”, “Təzə şeir necə olmalıdır?”, “Şair, şeir pərisi və şəhərli” kimi nümunələrdə özününəzərə çarpacaq dərəcədə göstərməkdədir. “Ədəbiyyat”, “Əsar”, “Sabir, ey şairi-dühapərvər”, “Sabir”, “Şair” kimi nümunələr Abbas Səhhətin dünya ədəbi-bədii fikrində bir əhəmiyyətə çevrilən təcrübədən yaralandığı məqamları görüntüyə gətirir. Ədəbi yaradıcılığında sənətin prisiplial məqamlarına toxunduğu kimi, Abbas Səhhət özünün bədii yaradıcılığında seçilən ədəbi faktları bir nümunə kimi nəzəri-estetik məqalələrində verməyi məqsəduyğun hesab edir. Bunu daha bariz şəkildə “Təzə şeir necə olmalıdır?” adlı məqalədə görmək mümkündür. Abbas Səhhətin ədəbiyyat və sənət məsələləri ilə bağlı mülahizələri bu mənada onun ədəbi görüşləri kimi təqdim olunması, fikrimizcə, daha obyektiv səciyyə daşıya bilər. Çünki mətn strukturu nəzəri mülahizə ilə bədii materialın paralel iştirakı belə bir yekun nəticəyə gəlməyə əsas verir. Akademik Kamal Talıbzadə Abbas Səhhətin ədəbiyyat və

³ Talıbzadə K. Abbas Səhhət (monoqrafiya), Seçilmiş əsərləri. İki cildə, 1-ci cild. Redaktoru İlyas Tapdıq, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, s. 369 (368-381), 393 s.

⁴ Talıbzadə K. Abbas Səhhət (monoqrafiya), Seçilmiş əsərləri. İki cildə, 1-ci cild. Redaktoru İlyas Tapdıq, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, s. 369 (368-381), 393 s.

sənət məsələlərinə həsr olunan ədəbi, nəzəri-estetik fikirlərinin məhsulu olan yazılarını elmi-tənqidi məqalələr, maarifçi-romantik tənqidin bir nümunəsi hesab etməsi fikri həmin mətnlərin struktur və mahiyyəti ilə bir araya gəlmir, müəllifin ən yaxşı halda ədəbiyyat və sənət məsələləri ilə bağlı düşüncə və görüşləri hesab edilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Mirzəzadə Q. Kamal Talıbzadə: ömür yolu, Akademik Kamal Talıbzadə. Sənətkarın şəxsiyyəti-42, Ön sözün müəllifi: AMEA-nın prezidenti, akademik Kamal Talıbzadə, Tərtibçi: filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusifli, Redaktor: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Qürbət Mirzəzadə, Bakı: “Elm və təhsil”, 2023, s. 31 (28-34)

2. Talıbzadə K. Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri, Biblioqrafiya, Redaktor: professor Yaşar Qarayev, tərtib edəni: Əmin Əfəndiyev, Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 2000. - s. 114 (114-157), 208 s.

3. Talıbzadə K. Abbas Səhhət (monoqrafiya), Seçilmiş əsərləri, İki cildə, 1-ci cild, Redaktor İlyas Tapdıq, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, s. 369 (368-381), 393 s

4. Talıbzadə K. Abbas Səhhət (monoqrafiya), Seçilmiş əsərləri, İki cildə, 1-ci cild, Redaktor İlyas Tapdıq, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, s. 369 (368-381), 393 s.